

Nasilje preko interneta, govor mržnje i sextbullying - poveznice i razlike

Popović, Ena

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:822044>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-21**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**NASILJE PREKO INTERNETA, GOVOR MRŽNJE I
SEXTBULLYING – POVEZNICE I RAZLIKE**

Završni rad

Ena Popović

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2020.

Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**NASILJE PREKO INTERNETA, GOVOR MRŽNJE I
SEXTBULLYING – POVEZNICE I RAZLIKE**

Završni rad

Ena Popović

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 27.08.2020.

Eva Popović, 1310997305040

ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Terminologija i definicije	2
3. Učestalost korištenja i izloženost riziku na internetu	5
4. Povijesni pregled istraživanja	6
5. Sličnosti i razlike	10
5.1. Karakteristike	10
5.2. Posljedice	12
5.3. Prevencija	15
6. Zaključak.....	18
7. Literatura	20

Sažetak

Internet je baza suvremene komunikacije, međutim, iako ima razne prednosti, sadrži i mnogobrojne rizike za sigurnost te privatnost korisnika. Rizično ponašanje na internetu definira se kao bilo koje ponašanje s posljedicom zdravstvene, profesionalne, financijske ili pak socijalne štete. Takozvane rizične i opasne stranice interneta posebice su zanimljive djeci i mladim generacijama. Elektronički kriminal je tako oblik kriminaliteta gdje se preko računala sa internetom radi kazneno djelo. Takva kriminalna ponašanja mogu biti agresivna (nasilje, uhođenje), seksualna (pornografija, seksting, seksualno uznemiravanje ili iskorištavanje, seksualno nasilje preko interneta), vrijednosna (rasistički dijelovi) i komercijalna (kockanje te zlouporaba autorskih prava). Iako su neka od njih nedovoljno istražena, pronalaze se mnogobrojne poveznice među njima. Najčešće se provode raznim elektroničkim medijima poput e-pošte, SMS-a, društvenim mrežama, forumima i drugim. Istraživanja navode kako su osobe sklone seksualno rizičnim ponašanjima često i žrtve i počinitelji nasilja preko interneta, dok isti ti nasilnici često upotrebljavaju oblik rizičnog ponašanja poznat kao govor mržnje. Posljedice mogu biti štetne za psihičko, ali i za fizičko zdravlje, kako žrtve tako i počinitelja. Zbog sve veće uporabe interneta, nužno je korisnike što bolje upoznati s rizičnim ponašanjima s kojima se mogu susresti kako bi ih prevenirali ili kako bi se s njima što uspješnije nosili.

Ključne riječi: seksualno nasilje preko interneta, nasilje preko interneta, govor mržnje, rizično ponašanje, internet

Summary

The Internet is the basis of modern communication, however, although it has various advantages, it also contains many risks to the security and privacy of users. Risky behavior on the Internet is defined as any behavior with the consequence of health, professional, financial or social harm. The so-called risky and dangerous web sites are especially interesting for children and young generations. Electronic crime is a form of crime where a criminal offense is committed via a computer with the Internet. Such criminal behaviors can be aggressive (violence, stalking), sexual (pornography, sexting, sexual harassment or exploitation, sexual violence over the Internet), value (racist parts) and commercial (gambling and copyright abuse). Although some of them have been insufficiently researched, numerous links are found among them. They are most often conducted through various electronic media such as email, SMS, social networks, forums and others. Research shows that people prone to sexting are often victims and perpetrators of online cyberbullying, while these same bullies often use a form of risky behavior known as hate speech. The consequences can be detrimental to the mental as well as physical health of both , the victim and the perpetrator. Due to the increasing use of the Internet, it is necessary to acquaint users as well as possible with risky behaviors that they may encounter in order to prevent them or to deal with them as successfully as possible.

Keywords: sextbullying, cyberbullying, hate speech, risky behavior, internet

1. Uvod

Današnje doba može se nazivati digitalnim dobom zbog sve razvijenije tehnologije. Napretkom tehnologije razvio se i internet kojim se korisnici većinom služe kako bi komunicirali s prijateljima ili pronašli zanimljive i obrazovne sadržaje na vrlo lak i pristupačan način (Ybarra i Mitchell, 2007). Unatoč mnogobrojnim prednostima, internet je i rizičan za osobnu sigurnost te privatnost korisnika. Tako Batori i Ćurlin (2020) ukazuju na problem pojave elektroničkog kriminala. Karl, Peluchette i Schlaegel (2010) definiraju rizično ponašanje korištenjem interneta kao svako koje uzrokuje zdravstvenu, profesionalnu, financijsku ili socijalnu štetu, dok Livingstone i Helsper (2008) dijele rizike s kojima se djeca susreću na internetu na agresivne, seksualne, vrijednosne i komercijalne. Tako su neka od rizičnih ponašanja na internetu s kojima se mladi, naročito adolescenti, sve više susreću i nasilje preko interneta, seksualno nasilje preko interneta te govor mržnje.

Za nasilje preko interneta koristi se nekoliko naziva, poput elektroničko nasilje, online nasilje, internetsko nasilje, virtualno nasilje ili digitalno nasilje (Popović-Ćitić, Djurić i Cvetković, 2011). Pri njegovom definiranju pojavljaju se pitanja o pojmovnom određenju, primjerice koji su elementi potrebni kako bi se radilo o nasilju preko interneta. Prema Tokunagi (2010) nasilje preko interneta je ono ponašanje što osoba ili grupa osobe vrše putem elektroničkih medija, te konstantno šalju neprijateljske i agresivne poruke kako bi nanijeli štetu i neugodu drugima. Kroz razna istraživanja navodi se da nasilje preko interneta uključuje i poticanje govora mržnje te razne oblike sekstinga (Buljan-Flander, Dugić i Handabaka, 2015). Prema Bilić (2014) postoje uznemiravanje i zastrašivanje, objavljivanje neistina te drugi oblici nasilja preko interneta. To su online isključivanje ili ostracizam, krađa identiteta, krađa lozinki ili lažno predstavljanje, videosnimanje napada, sekstiranje ili prikazivanje sadržaja eksplicitno seksualnog karaktera.

Osoba koja seksta šalje i prima samoproducirane seksualno eksplicitne tekstualne poruke, slike ili videozapise putem mobitela, elektroničke pošte, društvenih mreža i slično (Döring, 2014). Jedan od oblika sekstinga koji služi za uznemiravanje, prisilu i iskorištavanje naziva se seksualno nasilje preko interneta, poznatije kao sextbullying (Balakrishnan, 2015). Taj se pojam često pojavljuje uz nasilje preko interneta i govor mržnje koji se definira kao svaki oblik izražavanja uz koji se šire, raspiruju, potiču ili opravdavaju rasna mržnja, ksenofobija, antisemitizam ili drugi oblici mržnje temeljeni na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u obliku agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, te diskriminacija i neprijateljstvo

prema manjinama, migrantima i osobama imigrantskog porijekla (Preporuka Ministarskog odbora Vijeća Europe No. R (97) 20, 1997).

Što se tiče istraživanja, nalazi jednog provedenog 2017. godine (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2019) ukazuju na to da je u cyber prostoru više od jedne četvrtine mladih između devet i 17 godina kroz zadnjih 12 mjeseci vidjelo web stranice koje posjeduju govor mržnje usmjeren ka određenim skupinama ljudi. Svaki deseti učenik, a u podjednakom omjeru djevojčice i dječaci, navodi kako je i sam ponekad bio nasilan prema drugima uz pomoć interneta. Također, svaka peta djevojčica navodi kako je kroz godinu dana bila prisiljena poslati svoju nagu fotografiju nekome iako to nije htjela učiniti. Zbog izloženosti djece takvim ponašanjima preko interneta, često se kasnije u životu istih javljaju depresivni i suicidalni simptomi (Gaffney, Farrington, Espelage i Ttofi, 2019). Kako bi očuvali psihičko zdravlje djece, sve je više programa za suzbijanje rizičnih ponašanja na internetu, a najnoviji program trenutno organizira Ministarstvo unutarnjih poslova u Republici Hrvatskoj (Vejmelka i Jurinić 2020).

2. Terminologija i definicije

Različiti nazivi koji definiraju iste fenomene svakodnevno izazivaju konfuziju među istraživačima i znanstvenicima te im otežavaju pronalaženje najnovijih informacija o nasilju preko interneta i svemu što ono obuhvaća. Tako se primjerice elektroničko nasilje, zlostavljanje preko interneta, cyber nasilje, nasilje pomoću društvenih mreža, online zlostavljanje, kibernetičko zlostavljanje te drugi slični pojmovi koji se nalaze u medijima, često kroz radove provlače nekritički i bez kvalitetne i jasne operacionalizacije. Dodatnoj zbunjenosti doprinosi i to što nasilje preko interneta poznaje razne oblike poput seksualnog nasilja preko interneta, govora mržnje i drugoga, koji se također granaju u više različitih podvrsta. Kako bi prevencija bila što uspješnija, vrlo je važno operacionalizirati konstrukte kojima se istraživači u svojim radovima služe te se međusobno slažu kako sva navedena ponašanja pripadaju mreži elektroničkog kriminaliteta (Batori i Ćurlin, 2020).

Razmatrajući pitanje o riječi cyber ili „kibernetički“ treba naglasiti da u Republici Hrvatskoj neki autori u svojim radovima istoznačno koriste oba pojma (Veresha, 2018, Konvencija o kibernetičkom kriminalu, NN 9/02, 4/04), dok se pojedinci služe i riječi „kiber“ (Polić, 2006). Zapravo, kibernetika je riječ koja govori o interdisciplinarnoj znanstvenoj disciplini koja se bavi upravljanjem svim sistemima, živim organizmima, mehanizmima te kombiniranim sistemima

(Obradović, 2018). Dakle, zbog toga neki autori kritiziraju korištenje riječi „kibernetičko“ pa se kod definiranja kaznenih djela unutar internet prostora zalažu isključivo za korištenje stranih sinonima kao što su cyber-kriminal i cyber-kaznena djela jer riječ „cyber“ u hrvatskom jeziku nije imala odgovarajući prijevod do unazad nekoliko godina (Derenčinović i Getoš, 2008; prema Vejmelka i Jurinić, 2020). Međutim, Halonja (2015), stručnjak u računalnom jezikoslovlju, također sugerira odvajanje od kibernetike i odobrava „kiber“, iako neki tu riječ uzimaju i kao samostalnu (Akrap, 2019; prema Vejmelka i Jurinić, 2020). Kako bi što bolje razumjeli ovaj rad, do kraja će se koristiti termin „elektronički kriminal“. Prema definiciji Batori i Ćurlin (2020), elektronički kriminal je oblik kriminalne aktivnosti gdje sa računalnom tehnologijom i internetom osoba čini neko kazneno djelo.

Kako je već spomenuto, nasilje preko interneta može se u različitim radovima pronaći i pod nazivima elektroničko nasilje, e-nasilje, internetsko nasilje, virtualno nasilje, digitalno nasilje te slično (Popović-Ćitić i sur., 2011). U ovom radu koristiti će se izraz „nasilje preko interneta“. U procesu definiranja pojma nasilja preko interneta postoje neke nedoumice oko pojmovnog određenja, primjerice što se treba pojavljivati da to označava nasilje preko interneta (Cetin, Yaman i Peker, 2011). Hinduja i Patchin (2007) definiraju nasilje preko interneta namjernim i ponavljanim nanošenjem štete uzrokovanog putem elektroničkog teksta. Slično, Tokunaga (2010) ga operacionalizira onu aktivnost koju osoba ili više njih vrši putem elektroničkih medija, te tako kontinuirano prenose neprijateljske i agresivne poruke sa svrhom štete i neugode drugih ljudi. O'Keeffe i Clarke-Pearson (2011) također govore o nasilju preko interneta i to kao upotrebom računalnih medija u svrhu komuniciranja lažnih, sramotnih te hostilnih podataka vezanih za drugu osobu. Buljan Flander i suradnici (2015) ga definiraju općim pojmom svake komunikacijske aktivnosti računalom koja se može biti štetna na bilo koji način.

Premda neke definicije vršnjačkog nasilja uključuju kriterij namjere i višestrukog ponavljanja nasilja koji moraju biti ispunjeni da se neko ponašanje karakterizira kao zlostavljanje, Walker (2014) sugerira da se prihvaćena definicija vršnjačkog nasilja koja uključuje i aspekt namjere ne može u potpunosti primijeniti na razumijevanje nasilja preko interneta, jer ono ne mora uključivati namjeru za nanošenjem štete ili boli drugoj osobi. Međutim, većinom nasilje preko interneta podrazumijeva i svjesno poticanje grupne mržnje, praćenje, zastrašivanje, uvrede, napade na privatnost, klevetanje, okrutne, zlobne i prijeteće poruke, sekstanje kako bi ponizili nekog drugoga i drugo (Walker, 2014; prema Jeleč, Buljan-Flander, Raguž, Prijatelj i Vranjican, 2020). Neke karakteristike zlostavljanja preko interneta sadrže kriterije tradicionalnog zlostavljanja, ali i

općenito nasilja preko interneta. Tako počinitelj nastoji povrijediti žrtvu, komunikacija je agresivna i dolazi do neravnoteže moći (Kowalski, Limber i Agaston, 2012).

I prema istraživanju Buljan-Flander i suradnika (2015), navodi se da nasilje preko interneta sadrži navođenje na grupnu mržnju, zlouporabu privatnosti, uznemiravanje, uhođenje, uvrede, te širenje agresivnih i ružnih komentara. Pojam govora mržnje nije univerzalno definiran pa ga tako različiti autori različito definiraju. Svejedno, u literaturi se učestalo opisuje kao obuhvaćanje raznih oblika izražavanja za širenje, poticanje i opravdavanje rasne mržnje, ksenofobije, antisemitizma ili drugih oblika mržnje temeljenih na netoleranciji. Pri tome se uključuje i netolerancija izražena u obliku agresivnog nacionalizma te etnocentrizma, zatim izoliranje i neprijateljstvo prema ljudima koji su manjine, migranti i osobe imigrantskog porijekla (Preporuka Ministarskog odbora Vijeća Europe No. R (97) 20, 1997). Mržnja se odnosi na ponašanje utemeljeno na rasi, boji, vjeroispovijesti, porijeklu ili nacionalnom te etničkom podrijetlu. Nadalje, važno je istaknuti da se govor mržnje može provoditi i putem simbola, slika, fotografija, gesti, glazbe i drugoga ako potiče agresivno mišljenje (Herceg Pakšić, 2017). Ne treba izostaviti da govor mržnje čini takozvani denijalizam. To je kada osoba negira, umanjuje ili opravdava zločine holokausta i druge nacističke zločine, genocid i općenito zločine protiv čovječnosti (Lobba, 2015).

Jedan od oblika sekstinga, kojim osoba šalje i prima samoproducirane seksualno eksplicitnesadržaje, slike ili videozapise, putem mobilnih telefona, elektroničke pošte, društvenih mreža i drugih sličnih medija, (Döring, 2014) je i sextbullying (Rice i sur., 2014). S obzirom na to kako hrvatski jezik nema prijevod sextbullyinga jer je prilično novi pojam u istraživanjima i nije još poznat na ovim područjima, do kraja rada će se prevoditi i spominjati kao seksualno nasilje preko interneta. Razlika između sekstinga i seksualnog nasilja preko interneta je ta što seksting sam po sebi ne mora imati negativne posljedice i biti rizičan dok seksualno nasilje preko interneta jest (Vejmelka i Jurinić, 2020). Većina informacija u medijima o sekstingu usredotočile su se na njegove opasnije aktivnosti koje se protežu od seksualnog nasilja preko interneta do dječje pornografije. Tako seksualno nasilje preko interneta obuhvaća i prisilu te iskorištavanje drugih osoba. Također, često je i slanje te prosljeđivanje seksualno eksplicitnih sadržaja neke osobe drugim osobama bez njihovog znanja. To je zapravo nasilje preko interneta gdje se intimne slike koriste kao oružje protiv osobe koja je na njima (Jeleč i sur., 2020).

3. Učestalost korištenja i izloženost riziku na internetu

Današnja djeca su djeca „moderne tehnologije“. Od druge godine života koriste se modernim uređajima poput mobitela i računala (Hobfeld i sur., 2011). Društvene mreže definiraju se kao internetski servisi koji omogućuju pojedincima da kreiraju vlastiti profil, dodaju osobe na listu prijatelja ili pratitelja te da vide listu svojih, ali i tuđih (Boyd i Ellison, 2007). Porastom broja društvenih mreža raste broj njihovih korisnika, a tako i vrijeme koje djeca i mladi svakodnevno provode na internetu. Dečki provode nešto više vremena na internetu i to najčešće igranjem igrice. Oni, također, češće objavljuju neke sadržaje te istražuju zanimljive podatke nego što to rade djevojke te internetu pristupaju većinom kako se ne bi razlikovali od vršnjaka. Djevojke više na internetu traženje podatke potrebne za obrazovanje (Lagator, 2017). Kombinacija karakteristika mladih poput impulzivnosti, naivnosti i sklonosti precjenjivanja svojih vještina na internetu te nerazvijena vještina donošenja odluka, baš djecu i mlade pravi uzorkom koji je u danas najviše izložen zlostavljanju i neprimjerenim sadržajima interneta (Lenhart, 2009).

Među najpoznatijim društvenim mrežama su Facebook, Twitter, MySpace, LinkedIn, YouTube, Instagram i Snapchat. Od navedenih, Snapchat i Facebook su prema Tomić, Burić i Štulhofer (2018) društvene mreže na kojima se čini najviše rizičnih ponašanja na internetu. Korisnici su često žrtve online govora mržnje, seksualnog nasilja preko interneta, ali i mnogih drugih oblika nasilja preko interneta. Zbog toga se pojavljuje pojam električkog kriminala koji se definira kao jedan od kriminalnih aktivnosti kod kojeg se uz računalo s internetom čini kazneno djelo. Posljedica takvog kriminala psihološka je, a često i neopipljiva što uvelike otežava pravno postupanje nad počiniteljem (Jeleč i sur., 2020). Dakle, kažnjava se, a težina kazne ovisi o zakonima unutar svake države. Karl i suradnici (2010) definiraju rizično ponašanje preko interneta svakim ponašanjem sa zdravstvenim, profesionalnim, financijskim ili socijalnim štetnim posljedicama za korisnika.

Uporaba Internet prostora u stalnom je porastu unutar svih dobnih skupina. U Europi ga je 2018. godine koristilo 89% stanovništva, što je, dakle, porast od 29% u 10 godina (Online European Statistics [Eurostat], 2018). U Hrvatskoj se Internetom služi 82% stanovništva, dok je kod mladih još izraženije. Koriste ga gotovo sva djeca, njih čak 99% (Državni zavod za statistiku [DZS], 2019, 2020). Stručnjaci UNICEF-a su 2010. godine proveli veliko istraživanje o temi nasilja preko interneta nad djecom. Sudionici su činili uzorak od 8000 djece i njihovih roditelja. Rezultati su pokazali da 66% njih u dobi od deset do petnaest godina nije nikada bilo izloženo takvom nasilju, dok se 5% djece ipak susretalo s nekim oblikom nasilja preko interneta i to dva do

tri puta tjedno pri čemu se to najviše događalo na Facebooku i Snapchatu. Pri tome se na Facebooku uglavnom susreću s govorom mržnje, dok se na Snapchatu više doživljava seksualno nasilje preko interneta (Tomić i sur., 2018). Pregrad i suradnici (2015) navode kako roditelji s djecom često razgovaraju o problemu nasilja preko interneta, no rijetko kad se koriste programima za zaštitu (Pregrad i sur., 2015; prema Jeleč i sur., 2020).

Nadalje, Buljan Flander i suradnici (2015) su svojim istraživanjem željeli napraviti usporedbu učestalosti pojavnosti raznih oblika nasilja preko interneta. Dobili su da odnos takvog oblika nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata, pokazuje kao najviše sudionika izjavljuje da je nekoliko puta te često primilo uvredljive poruke ili komentare (40%), da je netko širio laži o njima (27%) te da je poticao druge na govor mržnje (24,1%). Također, kad su u pitanju počinitelji, najviše sudionika izjavljuje da je slalo uvredljive poruke i komentare (21,6%) te da su objavljivali stvari o nekome u svrhu ismijavanja (8,7%). Navedenim se dobilo kako najčešći oblici nasilja preko interneta obuhvaćaju aktivnosti slanja i primanja uvredljivih poruka te komentara; drugim riječima ogovaranje i širenje laži pomoću društvenih medija. U prilog tome idu i rezultati meta-analiza (Zych, Baldry, Farrington i Llorent, 2019).

4. Povijesni pregled istraživanja

Većina istraživanja pokazala su da je svako peto dijete žrtva nekog oblika nasilja preko interneta, no otprilike će ga i svako peto dijete vršiti (Machimbarrena i Garaigordobil, 2018). Đuraković, Šincek i Tomašić-Humer (2014) navode kako je postotak adolescenata u dobi između 12 i 17 godina, koji su se bar jednom u životu susreli s nekim oblikom nasilja preko interneta, čak 72 %. Njih čak više od 90% ima profil na Facebooku što olakšava nasilnicima dostupnost žrtava (Šincek, Humer i Duvnjak, 2015). S obzirom na napredovanje tehnologije, dostupnost interneta i potrebu za online školstvom u trenutnoj situaciji sa Covid-19 virusom, važno je napomenuti kako taj postotak s vremenom vjerojatno i raste. Nekoliko istraživanja navodi pozitivnu do umjerenu povezanost između raznih oblika sekstinga i činjenja nasilja preko interneta, sekstinga i doživljavanja nasilja preko interneta, kao i sekstinga i seksualno rizičnih ponašanja (Livingstone i Helsper, 2008). Zanimanje istraživača za nasilje među vršnjacima potaknuo je 1982. godine događaj gdje su trojica dječaka iz Norveške počinila samoubojstvo zbog nasilništva koje su nad njima vršili njihovi vršnjaci. Zato je Ministarstvo obrazovanja Norveške 1983. godine pokrenulo nacionalnu kampanju za rješavanje problema nasilja među djecom u školi, što je označilo novo

razdoblje u rješavanju ovog problema. Naime, ova kampanja problem nasilja u školi pomiče s pozicije predmeta interesa nekolicine znanstvenika na poziciju širokog društvenog problema koji zahtijeva sustavan interdisciplinarni pristup i specijalan program uključen u sustav školstva. Ubrzo nakon toga, i ostale zemlje počinu istraživati problem nasilja, a s vremenom se počinju zanimati i za njegov oblik preko interneta (Zych i sur., 2019).

U istraživanjima se dobivaju različiti podaci o uključenosti djece i mladih u nasilje preko interneta; od 10 % (Wölfer i sur., 2014), 13.4 % (Machimbarrena i Garaigordobil, 2018), 15.2 % (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra i Runions, 2014), 17.2 % (Landstedt i Persson, 2014) pa čak i do 40 % (Aboujaoude, Savage, Starcevic i Salame, 2015). Uz to, istraživanje o iskustvima i ponašanjima djece preko interneta i Facebooka (Robotić, 2015) govori da je 46 % barem jedanput dobilo, a 9 % slalo uvredljive poruke i komentare, 16 % dobilo, a 4 % ih je slalo neželjene poruke seksualnog sadržaja, 26 % djece izjavilo je da su drugi širili laži o njima, dok je 7 % izjavilo da je to činilo, a 11 % da ih je netko namjerno blokirao ili izolirao iz grupe, dok je to činilo 13 % djece. Ipak, u nekim drugim istraživanjima je prevalencija i do 55 % (Buljan Flander i sur., 2015). Vieira, Rønning, Mari i Bordin (2019) dobivaju puno manji postotak izloženosti nasilju preko interneta (1.9 %) nego tradicionalnom obliku vršnjačkog nasilja, što interpretiraju na način da kod nasilja preko interneta djeca i mladi neka ponašanja ne interpretiraju uvijek kao nasilje. Međutim, ovo bi se istraživanje moglo ponoviti nakon situacije s Covid-19 virusom pri čemu bi rezultati vjerojatno bili suprotni. Litwiler i Brausch (2013) dobili su povezanost doživljavanja nasilja preko interneta sa zlouporabom sredstava ovisnosti, agresivnim ponašanjem i rizičnim seksualnim ponašanjem kod adolescenata.

Nadalje, istraživanje Baldrya, Sorrentina, Blaya i Farringtona (2019) sugerira kako je jedan od tri dječaka i jedna od četiri djevojčice žrtva nasilja preko interneta. Pri tome su dječaci ti koji češće čine svaki oblik nasilja preko interneta. Ova razlika može se objasniti pomoću spolnih razlika u načinu korištenja interneta. Dobilo se da dečki češće igraju igrice koje sadrže agresivna ponašanja, dok djevojke pak češće uživaju u društvenim mrežama (Findahl, 2010; prema Sun, Fan i Du, 2016). Zbog toga, dečki su pristupačniji agresivnim kognicijama i stoga mogu vjerojatnije poistovjećivati svoj identitet s agresijom (Uhlmann i Swanson, 2004). To nerijetko rezultira nasiljem preko interneta i u drugim aktivnostima na njemu. Također, Huang i Chou (2010) sugeriraju kako dečki sudjeluju više u vršnjačkom nasilju preko interneta jer u više i vještije upravljaju informacijskom i komunikacijskom tehnologijom (Huang i Chou, 2010; prema Sun i sur., 2016). Dob je prema nekima, također, važan negativan prediktor činjenja nasilja preko interneta. Pri tome, mlađi adolescenti češće čine nasilje. Iako je teško razaznati kada nasilje preko

interneta počinje, velik broj autora smatra da do vrhunaca dolazi u vrijeme adolescencije, a javlja se u svim dobnim skupinama (Raskauskas i Stolz, 2007; prema Jeleč i sur., 2020). Ipak, Tokunaga (2010) sugerira da najviše vršnjačkog nasilja ima u sedmom i osmom razredu osnovne škole, gdje doživljava vrhunac te se postepeno smanjuje vremenom i završetkom adolescencije. Do opadanja u adolescenciji dolazi i Balakrishnan (2015) koji je pronašao da se s porastom dobi smanjuje iskustvo u nasilju preko interneta, kao žrtve, ali i kao nasilnika. Takvi nalazi objašnjavaju se time što porastom dobi, ulaskom u pubertet i njegovim prolaskom, osobe daju veću važnost odnosima s vršnjacima te postaju zrelije, pa je moguće da pokazuju više empatije za vršnjake i bolje razumiju posljedice agresivnog ponašanja te upravo zbog toga i čine manje nasilja (Balakrishnan, 2015).

Döring (2014) navodi kako sudionici istraživanja izvještavaju da oko 60% njih sa seksualnim sugestivnim porukama žele biti zabavni, 50% to rade za poklon partneru, 44% seksta kao odgovor na ranije primljenu poruku sličnog sadržaja, 40% ih to radi iz šale, 34% da bi se osjećali seksi, a čak 12% njih je bilo prisiljeno na to. Dakle, 12% su žrtve seksualnog nasilja preko interneta. Važno je napomenuti kako je seksualno nasilje preko interneta u obliku „sextbullyinga“ prilično novi pojam koji se do unazad nekoliko godina svrstavao pod druge oblike sekstinga te postoji vrlo mali broj nedostupnih istraživanja koja se bave isključivo tim rizičnim oblikom sekstinga. Također, i ovdje postoje spolne i dobne razlike iako one nisu konzistentne. Recimo, u istraživanju National campaign to prevent teen and unplanned pregnancy te Cosmogirl.com (2008) dobivene su spolne razlike u upuštanju u seksting, pri čemu su djevojke bile te koje su se češće upuštale u takvo ponašanje (Albert i Crabbe. 2008). Suprotno tome, Lenhart (2009) te Reynolds, Burek, Henson i Fisher (2013) nisu pronašli takve spolne razlike. Međutim, Rice i suradnici (2014) utvrdili su kako su tinejdžeri ipak oni koji češće šalju seksualno sugestivne poruke nego li to rade tinejdžerice. Nadalje, Livingstone i Helsper (2008) navode da je 15 % djece između 11 i 16 godina primilo eksplicitnu poruku ili fotografiju od svojih vršnjaka, dok 3 % djece navodi da je prosljedilo ili objavilo iste poruke ili fotografije. Među onima što su dobili takve poruke, gotovo je jedna četvrtina bila uznemirena zbog njih. Djevojke će rjeđe vidjeti seksualne fotografije preko interneta nego dječci (12 % u odnosu na 16 %), ali je veća vjerojatnost da će im one zasmetati (Livingstone i Helsper, 2008). Novija istraživanja sugeriraju kako uglavnom nema spolnih razlika u prevalenciji sekstanja te da se ono povećava s dobi (Tomić i sur., 2018).

U istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba iz 2014. pokazano je da jedno od šestoro djece (16%) navodi kako im je netko ušao u njihov Facebook profil te u njihovo ime stavljao nelagodne podatke o njima, dok isto ponašanje priznaje 8% djece; svako deseto dijete (11%) doživjelo je da ih je netko svjesno blokirao ili ih izbacio iz

neke grupe s ciljem izoliranja, dok je to činilo 13% djece; a svakom šestom djetetu (15%) putem Facebooka su upućene prijete, dok takvo ponašanje priznaje 7% djece. Uz takva ponašanja nasilnici se često služe govorom mržnje. Čimbenik koji je dodatno olakšao širenje govora mržnje je pojava i popularizacija društvenih mreža. Na njima je više od jedne četvrtine djece dobi između devet i 17 godina kroz proteklu godinu vidjelo rasprave sa porukama mržnje. U 2017. godini, Centar za mirovne studije sudjelovao je u drugom procesu praćenja provedbe Kodeksa postupanja u pogledu suzbijanja govora mržnje na Internetu, uz organizacije iz 24 država članica EU-a. Što se Hrvatske tiče, Centar za mirovne studije je podnio ukupno 128 prijava trima različitim platformama društvenih mreža: Facebook – 51 prijava; YouTube – 40 prijava; Twitter – 37 prijava (EU Kids Online, 2017: Prema Vejmelka i Jurinić, 2020). Zbog sve veće potrebe za internetom te rizika koje nosi, Ministarstvo unutarnjih poslova u Republici Hrvatskoj aktivno radi na planu programa za suzbijanje rizičnih ponašanja s kojima se djeca na internetu susreću (Vejmelka i Jurinić, 2020).

Kada je u pitanju metodologija istraživanja, za sve tri pojave mogu se koristiti razni isti alati, poput upitnika nasilja preko interneta. Jedan od takvih upitnika je UNPI (upitnik o nasilju putem interneta) kojeg čine dvije subskale. Sudionici na čestice odgovaraju skalom Likertova tipa sa pet stupnjeva, pri čemu jedan znači „nikad“, a pet „uvijek“. Primjerice „Druge sam na internetu nazivao/la nadimcima koji ih uznemiruju.“, „Širio/la sam neistine o drugima na internetu.“, „Provalio/la sam na tuđe profile/račune na internetu kako bi nešto ružno objavio/la u tuđe ime ili brisao/la neke ranije objave te osobe.“. Ukupan rezultat označava aritmetičku sredinu odgovora. Koeficijent unutarnje konzistencije Cronbach alpha je u ovom istraživanju pokazao visoku pouzdanost od .91, a visoka pouzdanost je utvrđena i u ranijim istraživanjima (Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak, 2017). Kako je seksualno nasilje preko interneta relativno novi pojam, nema još poznatih razvijenih alata koji mjere isključivo tu pojavu. Međutim, u istraživanjima se mogu koristiti upitnici o sekstingu ili neke subskale koje čine takve upitnike, a čestice im se odnose na doživljavanje uznemirenosti, prisilu seksualnih materijala i slično. Upitnici koji se bave govorom mržnje često su sastavni dio bilo kojeg upitnika nasilja preko interneta (Jeleč i sur., 2020).

5. Sličnosti i razlike

5.1. Karakteristike

Nasilje preko interneta odnosi se na sva ponašanja koja osoba ili više njih provodi putem elektroničkih medija, a kojima potiču neprijateljske ili nasilne poruke sa svrhom nanošenja štete i neugode drugima (Tokunaga, 2010). Prema definiciji, neki stručnjaci socijalne psihologije u nasilje preko interneta ubrajaju i seksualno nasilje preko interneta te govor mržnje (Vejmelka i Jurinić, 2020). Također, razlikuju tri opće motivacije za nasilje preko interneta (Rafferty i Vander Ven, 2014). Prva motivacija se sastoji od sankcioniranja prema kojoj pojedinci pomoću društvenih mreža sankcioniraju neželjena ponašanja prijatelja i poznanika, najčešće govorom mržnje. Smatra se metodom indirektno socijalne kontrole. Pri tome je sram ključna komponenta. Sa posramljivanjem, u pravilu, izostaju intervencije što može potaknuti stvaranje pravila prema kojima je prihvatljivo i dopušteno ponižavati i uznemiravati druge. Nadalje, druga motivacija predstavlja borbu moći i opisuje pokušaje povrjeđivanja drugih ili utjecanja na njihovo ponašanje zbog dobivanja pristupa vrijednim izvorima. Tu se često ističu romantične veze i seksualno nasilje preko interneta nad bivšim partnerima ili njihovim novim partnerima. Posljednja, ali ne manje važna motivacija je zabava („trolanje“) u svrhu provociranja žrtve te dobivanja emocionalne reakcije za osobnu zabavu. Ono može uključivati i seksualno nasilje preko interneta i govor mržnje, a ključna je komponenta anonimnost te podrazumijeva i otvaranje lažnih profila (Rafferty i Vander Ven, 2014).

Valkenburg i Peter (2011) sugeriraju kako nasilje preko interneta, pa tako i seksualno nasilje preko interneta te govor mržnje, potiču tri okolnosti; anonimnost, asinkroničnost i dostupnost. Anonimnost zna izazvati smanjenu kontrolu ponašanja, što potiče počinitelje nasilja preko interneta da svoje aktivnosti ne percipiraju kao nešto nasilno. Uz to, može poticati impulzivne reakcije te tako rezultirati govorom mržnje. Asinkroničnost koja se objašnjava kao mogućnost odgode objave napisanog, može potaknuti rizična ponašanja dajući samopouzdanje nasilnicima. Loša strana dostupnosti je pak mogućnost dostupnosti raznih seksualnih sadržaja te mogućnost komunikacije s osobom koja se lažno predstavlja, a da se vežu za seksualno nasilje. Još jedan takav problem jest to da počinitelji nemaju mogućnost viđenja emocionalne boli koju nanose žrtvi. To može povećati vrijeme djelovanja jer im je namjera često našaliti se, međutim, žrtva to doživljava kao nasilje pri čemu nasilnik vjerojatno ne zna da čini nasilje; bilo da se radi o seksualnom obliku nasilja, govoru mržnje ili pak nekom drugom obliku nasilja preko internetu (Babić Čikeš, Milić, Šincek i Tomašić Humer, 2016).

Nasilje preko interneta, bilo u seksualnom obliku, obliku govora mržnje ili pak nekom trećem, može, poput tradicionalnog nasilja, imati direktni i indirektni oblik. Primjerice, direktan oblik karakterizira direktno slanje informacija ili slika drugima. S druge strane, ono pomoću posrednika odnosi se na aktivnosti u kojima drugi vrše nasilje nad žrtvom (Kowalski, Limber i Agatston, 2012). Kaschnitz (2016) navodi podjelu na verbalno elektroničko nasilje u koje se ubrajaju uvrede i prijetnje putem SMS-poruka, e-mailova, chat-soba, društvenih mreža, blogova i slično, fizičko elektroničko nasilje koje uključuje objavljivanje video-snimki „veselog šamaranja“, te psihičko elektroničko nasilje kod kojeg je riječ o širenju laži i klevetanju nekoga te izbjegavanju, izoliranju ili isključivanju neke osobe. Nancy Willard u jednoj od svojih knjiga o nasilju preko interneta razlikuje osam različitih oblika izravnog virtualnog nasilja. To su vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedopušteno priopćivanje, obmanjivanje, isključivanje te proganjanje (Willard, 2006). Osim toga neki autori kao poseban oblik nasilja preko interneta izdvajaju i „veselo šamaranje“ (Kowalski i sur., 2012).

Tako je, na primjer, uznemiravanje nasilje preko interneta koje podrazumijeva opetovane uvredljive poruke poslana nekoj osobi. Većinom se događa unutar privatne komunikacije dviju osoba, ali je takve uznemirujuće poruke moguće vidjeti i u javnim raspravama. Klevetanje je pak slanje i/ili objavljivanje podataka o drugoj osobi koji su pogrdne prirode ili lažne, kako bi ugrožavali njezine reputacije i/ili prijateljstva. Tu pripada objavljivanje ili slanje digitalno izmijenjenih fotografija neke osobe, posebice na seksualiziran ili štetan način. Dakle, riječ je o seksualnom nasilju preko interneta. Jedan od načina takvog nasilja su i takozvane elektronske knjige uvreda (*engl. „slam books“*) kojima je cilj ponižavanje i ismijavanje drugih, najčešće vršnjaka. Lažno predstavljanje događa se kada se počinitelj predstavlja kao žrtva služeći se njezinom lozinkom u svrhu pristupanja njezinim računima te profilima preko interneta i kako bi tada komunicirala neprikladno s drugima, praveći se da izražava mišljenje osobe čiji je profil preuzela. Takva osoba može također mijenjati profil osobe i objavljivati ponižavajuće ili provokativne informacije. Nedozvoljeno objavljivanje i obmanjivanje opisuje javno objavljivanje ili prosljeđivanje tuđih privatnih i sramotnih fotografija onim osobama kojima te informacije nisu bile namijenjene. Dakle, opet se radi o obliku seksualnog nasilja preko interneta.

Isključivanje pomoću interneta odnosi se na indirektan način nasilja gdje počinitelj namjerno isključuje neku osobu iz određene grupe ili zajednice. To može biti oblik nasilja preko interneta potaknutog govorom mržnje. Uhođenje na internetu je upotreba računalne komunikacije za praćenje druge osobe, opetovanom, uznemirujućom i prijetjećom komunikacijom. Snimanje i objavljivanje napada „veselog šamaranja“ je također jedan oblik nasilja preko interneta. Pojavio

se u Engleskoj u vlakovima podzemne željeznice. Čine ga uglavnom adolescenti pri čemu pridu nepoznatoj osobi i ošamare ju, dok drugi vršnjak snima događaj nasilja koji se potom javno objavi na internetu. Mladi to smatraju šalom i načinom zabave, međutim, često uključuje više od šamara i tako predstavlja izravni tjelesni napad. Žrtve takvog nasilja mogu i ne moraju biti poznate počiniteljima. Dosadašnja istraživanja pokazala su da postoji kompleksna mreža odnosa i sudionika u nasilju. Oni uključuju nasilnike, žrtve, promatrače, one koji potiču nasilje, pomoćnike, one koji brane žrtvu, autsajdere i one koji nemaju nikakvu ulogu poput cyber-promatrača i voajera (Bowler, Knobel i Mattern, 2015). Razlika između promatrača i voajera je ta što se voajeri, osim što promatraju, i seksualno uzbuđuju dok promatraju seksualne materijale drugih na internetu.

Kada je u pitanju seksualno nasilje preko interneta, važno je istaknuti kako se ono razlikuje od seksualnog zlostavljanja preko interneta i dječje pornografije. Interpol je zajedno s 18 relevantnih drugih međunarodnih organizacija napravio smjernice o terminologiji zaštite mladih od seksualnog zlostavljanja te seksualnog iskorištavanja, takozvane "Luksemburške smjernice" s kojima analizirajući međunarodno obvezujuće dokumente, daju okvir pojmovnih oblika i promiču odgovorno korištenje prikladne terminologije u svrhu izbjegavanja banaliziranja i minoriziranja ovog kaznenog djela na štetu djece (Greijer i Doek, 2016). Seksualno zlostavljanje djece na internetu svrstava se u najteže oblike zlostavljanja djeteta u internet prostoru, a uključuje bilo koji oblik seksualnog zlostavljanja djece povezan s mrežnim okruženjem. Seksualno iskorištavanje djece na internetu predstavlja oblik seksualnog iskorištavanja djece koje se događa kada pojedinac ili grupa iskoriste neravnotežu moći da bi prisilili, manipulirali ili prevarili dijete na seksualnu aktivnost putem virtualnog okruženja (<http://luxembourgguidelines.org/>). Seksualno zlostavljanje djece u širem smislu uključuje sve oblike seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja te seksualnog nasilja nad djecom u digitalnom okruženju (Vejmelka i Jurinić, 2020). Dakle, seksualnim nasiljem preko interneta se služi u dvije svrhe. Prva je klasično seksualno iskorištavanje, a druga je uništavanje reputacije druge osobe. Prva je više povezana sa zlostavljanjem, dok je druga više povezana sa govorom mržnje i nasilničkim ponašanjima poput uznemiravanja, ismijavanja i slično (Vejmelka i Jurinić, 2020).

5.2. Posljedice

Nepoznavanje normi sigurnosti na internetu, rizično ponašanje na njemu te prekomjerna upotreba istog ozbiljni su problemi. Istraživanja sugeriraju da mogu uzrokovati posljedice poput pada samopoštovanja, tjeskobe, depresije i zanemarivanja školskih obaveza (Vejmelka i Jurinić,

2020). U posljednjem se desetljeću sve veći broj istraživanja bavi posljedicama nasilja preko interneta po mentalno zdravlje djece i mladih, a rezultati sustavno pokazuju da je u porastu te da su posljedice po mentalno zdravlje negativne kako za žrtve, tako i za počinitelje. Šteta koja se nanosi žrtvi vidljiva je neograničenom broju promatrača koji mogu javno svjedočiti žrtvinoj boli i poniženju te sami postati počinitelji ako se uključe u zlostavljanje žrtve (Starcevic i Aboujaoude, 2015). Kod počinitelja se posljedice najčešće manifestiraju u obliku poremećaja u ponašanju (Hinduja i Patchin, 2007). Nadalje, nasilje preko interneta može ostaviti više posljedica od tradicionalnog nasilja iz tog razloga jer se može pojaviti u bilo kada i bilo gdje u virtualnom svijetu (Batori i Ćurlin, 2020).

Kao neke od najčešćih posljedica doživljavanja i činjena nasilja preko interneta navode se anksioznost, depresija, socijalna izolacija, uznemirenost nakon korištenja računala ili mobitela, manjak samopoštovanja, lošiji školski uspjeh te narušeno zdravlje te kao najekstremnija posljedica pojavljuje se suicid. Za razliku od seksualiziranog ponašanja uživo, seksting ima dvije ozbiljne posljedice na koje u svom radu ukazuju Diliberto i Matthey (2009.). Jedna posljedica je gubitak kontrole, to jest, nakon što jednom pošalje fotografiju nagog tijela, pošiljatelj ju više ne može vratiti jer više nema nikakvu kontrolu nad njom i time što će se dalje događati s istom. Slika može potaknuti seksualno nasilje preko interneta i biti razaslana, na primjer, svim učenicima u školi te na nju mogu godinama kasnije naići potencijalni poslodavci pretražujući na internetu podatke o kandidatu za zaposlenje i slično. Druga je posljedica nasilje preko interneta u drugim oblicima. Ono se sastoji od slanja i objavljivanja zlonamjernih podataka. Mladi nisu jedini pogođeni time. I odrasli ljudi zbog seksualnog ili nekog drugog oblika nasilja preko interneta gube partnere, roditeljska prava i posao. Međutim, mlade generacije su posebno ugrožene jer su nezrele i sklone ne razmišljanju o dugoročnim posljedicama (Batori i Ćurlin, 2020).

Neki od znakova koji mogu ukazivati da je osoba žrtva nasilja preko interneta, bilo to seksualnog nasilja preko interneta, govora mržnje ili nekog drugog oblika, odnose se na izbjegavanje korištenja vlastitog računala i mobitela, pojavu stresnih reakcija kada im stigne poruka, izbjegavanje prijateljstava, odlazaka u školu, razgovora o korištenju računala, često izražavanje negativnih emocija poput tuge, ljutnje, frustracije, smanjene tolerancije i brige, pad u akademskom uspjehu te smetnje u spavanju i hranjenju (Popović-Ćitić i sur., 2011). Jedan od konstrukata koji se mjere u istraživanjima žrtava i počinitelja nasilja preko interneta je samopoštovanje. Šincek, Duvnjak i Milić (2017) rezultatima svog istraživanja dobile su da najniže samopoštovanje imaju oni koji su istovremeno i žrtve i počinitelji nasilja preko interneta. Ybarra i Mitchell (2004) navode da su obje skupine visoko izložene raznim psihosocijalnim problemima,

no oni koji su i žrtve i počinitelji imaju najveći rizik za razvoj depresivnih simptoma. To potvrđuju i Sorrentino i suradnici (2019). Prema njihovom radu koji obuhvaća rezultate 29 istraživanja koja se bave nasiljem preko interneta, ono je glavni čimbenik rizika u djetinjstvu koji jedinstveno pridonosi kasnijoj depresiji.

Druga, moguće kobna posljedica je suicidalnost. U istraživanjima se pokazalo kako žrtve, ali i počinitelji pokazuju sklonost suicidu (Jeleč i sur., 2020). U istraživanju Price i Dalglisha (2010) 3% sudionika izjavilo je da ima suicidalne misli nakon što su izloženi nasilju preko interneta, a 2% ih se samoozljedilo. Seksualno nasilje preko interneta je oblik nasilja preko interneta koji za posljedicu ima najveću stopu pokušaja suicida i suicida od bilo kojeg drugog oblika. Razlog takvog ponašanja najčešće je seksualno nasilje preko interneta između bivših partnera romantične veze i spoznaja da ti materijali nikada neće nestati (Vejmelka i Jurinić, 2020). Herceg-Pakšić (2017) navodi kako su štetni učinci govora mržnje isti kao i kod seksualnog nasilja preko interneta. Pri tome se osvrće na izazivanje emocionalnog stresa i osjećaj gubitka ljudskog dostojanstva što kod nekih osoba ostavlja dugoročne posljedice na psihičko zdravlje. Alaburić (2003) navodi i interiorizaciju diskriminatorne poruke. Tada je žrtva izmanipulirana i uvjerena u ispravnost stavova grupe koja optužuje. Žrtve osjećaju sram i krivnju te se smatraju inferiornima i manje vrijednima. Posebno se ciljalo na djecu koja u to vrijeme još formiraju vlastitu ličnost te su vrlo osjetljivi na bilo kakve kritike. Kako bi lakše usporedili učestalost pojava u ovom radu, idući odlomak odnosi se na statističke podatke istih, u ovisnosti o spolu i dobi sudionika (Alaburić, 2003).

Prema Jeleč i suradnicima (2020) broj ispitanika koji prijavljuju nasilje preko interneta raste sa uzrastom; manje od jednog na deset ispitanika (7%) uzrasta 9-10 godina doživjelo je takvo iskustvo; a to čini 13% učenika uzrasta 11-12, jedna petina (20%) ispitanika uzrasta 13-14 godina, kao i jedna četvrtina (24%) mladih od 15-17 godina koji su na ovo pitanje odgovorili. Veći broj djevojčica su žrtve vršnjačkog nasilja preko interneta, skoro jedna petina (18%), nego što je to slučaj sa dječacima, gdje 15% prijavljuje ovakvo iskustvo na internetu. Najčešći oblik takvog nasilja kojem su učenici bili izloženi jesu vrijeđanje i klevetanje. To je doživjelo skoro tri četvrtine djece izložene nasilju preko interneta, i svako deseto dijete u ukupnom uzorku. Djevojčice češće prijavljuju da su veoma ili prilično uznemirene zbog toga nego li to rade dječaci. Dječaci su također češće izloženi i seksualnim sadržajima na internetu. Skoro svako drugo dijete, uzrasta 9-17 godina, bilo je tokom posljednjih godinu dana bar jednom izloženo seksualnim sadržajima. Izloženost se, kao kod govora mržnje, naglo povećava sa uzrastom, tako da, dok se na uzrastu 10-11 godina svako deseto dijete srelo sa ovakvim sadržajem, od 13 godina takvo iskustvo postaje većinsko, a

na uzrastu 15-17 godina to važi za veliku većinu, tj. tri četvrtine djece (Vejmelka i Jurinić, 2020). S druge strane, seksualnom nasilju preko interneta češće su izložene djevojčice. Svaka peta djevojčica uzrasta 11-17 godina tvrdi da je od nje tražena neka naga fotografija preko interneta unazad godinu dana i to najčešće preko Snapchat aplikacije (Robotić, 2015). Jedan na deset učenika prijavljuje da je i sam bio nasilan prema nekome na internetu unutar zadnjih 12 mjeseci. U toj kategoriji podjednako je dječaka (11%) i djevojčica (10%). Udio djece i mladih koji priznaju okrutnost prema drugima raste sa uzrastom. Od 5% među djecom između devet i deset godina do 17% među učenicima uzrasta 15- 17 godina (Jeleč i sur., 2020).

5.3. Prevencija

Poznavanje rizičnih čimbenika i posljedica nasilja preko interneta može biti od velikog značaja prilikom intervencija, ali i osmišljavanja, a u konačnici i uspješnosti preventivnih programa. U svijetu, Europi i Hrvatskoj nastoje se razviti i evaluirati učinkoviti programi preventivnih aktivnosti elektroničkog nasilja usmjereni na djecu, mlade, stručnjake, roditelje i sve one koji sudjeluju u odgoju i obrazovanju djece. Zajednička su obilježja provođenja uspješnih preventivnih programa oko kojih se većina autora slaže edukacija učenika, nastavnika, stručnih suradnika i roditelja, njihova suradnja, korištenje kvalitetnih interaktivnih edukativnih sadržaja te znanja o postupanju po protokolu u slučajevima nasilja preko interneta (Jeleč i sur., 2020). Temeljem provedenih istraživanja o prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja preko interneta, napominje se da su bitna četiri domene na kojima je nužno raditi kako bi se svi oblici nasilja uspješno smanjili, a to su: podizanje svijesti, školske norme o nultoj toleranciji za nasilje, nadzor u domovima i školama te adekvatni programi s ciljem smanjenja vršnjačkog nasilja (Vejmelka i Jurinić, 2020). Rice i suradnici (2015) upućuju na to da više od polovice žrtava nekog oblika nasilja preko interneta izjavljuje kako su počinitelji bili upravo njihovi vršnjaci iz razreda. Metaanalizom programa prevencije nasilja među vršnjacima u školama (Evans, Fraser i Cotter, 2014) dobiveno je kako se u 50 % istraživanja smanjila uključenost u nasilje od strane počinitelja, a u 67 % postoji smanjenje viktimizacije. S druge strane, Zych, Ortega-Ruiz i Del Rey (2015) iznose kako pregledom istraživanja nije pokazan značajan učinak preventivnih programa, što je sukladno rezultatima metaanalize kojom je dobiveno kako se preventivnim programima smanjilo počinjenje nasilja za 9 - 15 %, a doživljavanje za 14 - 15 % (Gaffney i sur., 2019).

Espelage i Hong (2017) naglašavaju kako su programi prevencije nasilja preko interneta u SAD-u i Kanadi (i-SAFTEY; The Missing Program; Help-Assert Yourself-Humor-Avoid-Self-

Talk-Own it) po završetku pokazali povećanje znanja o sigurnosti na internetu, ali ne i izbjegavanja rizičnih ponašanja na internetu. Njemački program Media Heroes sastojao se od nekoliko predavanja za učenike i diskusije o negativnim posljedicama svih oblika nasilja preko interneta, ali bez uključenosti učitelja ili stručnjaka u edukaciju. Ovaj je program pokazao umjereno smanjenje takvog ponašanja u provedenim školama (Chaux, Velásquez, Schultze-Krumbholz i Scheithauer, 2016). Na području Hrvatske provedeno je nekoliko programa s ciljem prevencije nasilja preko interneta koji uključuju i seksualni oblik te govor mržnje. UNICEF i Hrabri telefon utemeljili su 2008. projekt „Prekini lanac“, kojim su pokrenuli javnu kampanju prevencije navedenog nasilja među djecom. Sastojao se od televizijskih spotova, plakata te edukativnih letaka namijenjenih djeci, roditeljima i učiteljima (Ćosić Pregrad, Salečić i Tomić Latinac, 2010). Nakon toga, tijekom 2009. godine osmišljen je i započeo s provedbom školski preventivni program „Prekini lanac!“, koji je usmjeren na prevenciju nasilja preko interneta i zlostavljanja te je integrirani dio osnovnog programa UNICEF-a „Stop nasilju među djecom“ – Za sigurno i poticajno okruženje u školama, a sastavljen je od radionica za učitelje, roditelje i učenike (Jeleč i sur., 2020).

Nadalje, 2016. godine u nakladi Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku izdan je Priručnik za voditelje programa prevencije nasilja preko interneta (Babić Čikeš i sur., 2016) u sklopu projekta „Ne e-nasilju“, na kojem su uz Filozofski fakultet u Osijeku sudjelovali i Centar za nestalu i zlostavljaju djecu te Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Program je usmjeren na prevenciju nasilja preko interneta među djecom i mladima putem stvaranja sveobuhvatnog i samoodrživog programa. U navedenom Priručniku nalazi se niz osmišljenih radionica koje su predviđene za održavanje na satu razredne zajednice i mogu ih provoditi svi zainteresirani nastavnici i stručni suradnici u osnovnim i srednjim školama. Drugi projekt u Hrvatskoj provodi Ambidekster klub u suradnji s Ministarstvom za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, Gradom Zagrebom i Gradom Gospićem. Naziv projekta je „Klikni za sigurnost“, a u njegov su program integrirana individualna savjetovanja, grupni radovi, edukativne radionice i tribine za učenike i roditelje, online i telefonsko savjetovanje, edukacija volontera uključenih u projekt i informiranje šire javnosti putem informativnih materijala te promocija spota „Što se dogodi na internetu“ (Ambidekster klub, 2018; prema Jeleč i sur., 2020).

Treći projekt prevencije nasilja preko interneta provodi udruga roditelja „Korak po korak“, koja se priključila projektu DeleteCyberbullying (#DeleteCyberbullying, 2016; prema Jeleč i sur., 2020). Ovaj projekt provodi Konfederacija obiteljskih organizacija Europske unije uz financijsku podršku programa Europske unije DAPHNE, koji ima za cilj pridonijeti zaštiti djece, mladih i žena

od svih oblika nasilja. DeleteCyberbullying nudi dvije opcije za roditelje, učitelje i učenike. Prva je opcija video „Elektroničko nasilje: postoji izlaz“, a druga je aplikacija #Deletecyberbullying za android platforme pametnih telefona putem kojeg korisnici rješavaju kviz nakon kojeg su, ovisno o svojim rezultatima, preusmjereni na adekvatne izvore informacija o nasilju preko interneta. Preventivni program Hrabrog telefona pod nazivom „Hrabri Čuvari“ usmjerio se na edukativne radionice namijenjene nastavnicima, stručnim suradnicima, roditeljima i učenicima. Nakon provedenih radionica učenici koji su bili educirani dobili su titulu „Hrabrih čuvara“ nakon čega su preuzeli aktivnu ulogu u pomoći i educiranju svojih vršnjaka o opasnostima nasilja preko interneta putem radionica i poster-prezentacija (Jeleč i sur., 2020). Projekt „Surfajmo odgovorno“ iz 2019. bio je dugotrajniji projekt društva „Naša djeca“ u kojem je 80 učenika šestih razreda osnovnih škola tijekom šest mjeseci bilo uključeno u ciklus radionica s ciljem unaprjeđenja socijalnih, emocionalnih i komunikacijskih vještina. Specifičnost je ovog programa bilo osnaživanja djece promatrača nasilja u svrhu bolje i brže reakcije na nasilje (Vejmelka i Jurinić, 2020).

Također, Gradski ured za zdravstvo Grada Zagreba u siječnju 2019. godine započeo je projekt pod nazivom „Vrli novi svijet“, o utjecaju modernih tehnologija na zdravlje mladih. Projekt se provodi u većem broju osnovnih škola i učeničkih domova u Zagrebu usmjerenih educiranju nastavnika i stručnih suradnika. Edukacije provode stručnjaci iz Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i Psihijatrijske bolnice Vrapče, a cilj je projekta senzibiliziranje na rizike i opasnosti suvremenih tehnologija po djecu, upoznavanje s utjecajem problema nasilja na razvoj djece i mladih te stjecanje novih znanja o komunikaciji i odnosu s djecom kao preventivnom aspektu pojave nasilja. Međutim, u osječkim školama unatoč petogodišnjoj provedbi brojnih preventivnih programa nisu postignuti veći pozitivni pomaci (Velki, 2019). Upravo zbog navedenog Vlada Republike Hrvatske u veljači 2020. godine, a po prijedlogu Ministarstva znanosti i obrazovanja, izglasala je donošenje akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama za razdoblje od 2020. do 2024. godine (Jeleč i sur., 2020). Akcijski plan baziran je na šest ciljeva: od usklađivanja i unaprjeđivanja zakonskog okvira za prevenciju nasilja u školama, donošenja povelje o nenasilju, sustavnog prikupljanja i obrade podataka koji su relevantni za prevenciju nasilja u školama, poboljšanja kvalitete i praćenja te povećavanje broja verificiranih školskih programa/projekata za prevenciju nasilja koji se provode u školama.

Američki kongres je donio zakon pod nazivom Children’s Internet Protection Act, koji se odnosi na prevenciju u školama i knjižnicama. Prema tom zakonu, škole i knjižnice su obavezne voditi računa o sigurnosti maloljetnih adolescenata vezanoj uz internet na način da uključuje sigurnosne mjere protiv prikaza nepristojnih sadržaja, dječje pornografije i materijala opasnog za

maloljetnike. Danas su takvi preventivni programi rasprostranjeni u većini zemalja (Ružić, 2011). Što se tiče govora mržnje, svake godine se provode razne kampanje diljem cijelog svijeta kako bi se njegova pojavnost što više smanjila. Jedna od najvećih kampanja u Hrvatskoj bila je „NE govoru mržnje na internetu“ koja se provodila 2013. i 2014. godine. U sklopu toga, poslan je poziv učenicima i osnovnih i srednjih škola za snimanje video uratka na temu „Zašto dislajkam mržnju na Internetu.“, a najbolji su i nagrađeni (Pavlinek, 2018). Najučinkovitija preventivna strategija pokazala se ono sa aktivnim posredovanjem, a njezina učinkovitost proizlazi iz veće vjerojatnosti da će djeca biti responzivnija na zahtjeve roditelja te će bolje internalizirati njihova očekivanja kroz razgovore o korištenju interneta. Dodatni benefit te strategije je razvoj vještine kritičkog razmišljanja kod djece. Važno je napomenuti da ne postoje strategije prevencije koje su uspješne kod svakog pojedinca, već je nužno stvarati nove i inovativnije od već postojećih, sukladno razvoju digitalnog svijeta (Jeleč i sur., 2020). Ono što je važno je da se kvalitetni učinkoviti programi za borbu protiv nasilja mogu promatrati kao rani oblik promicanja javnog zdravlja (Gaffney i sur., 2019).

6. Zaključak

Iako je lako dostupan i sve više nužan u suvremeno doba moderne tehnologije, Internet nudi širok spektar, kako koristi tako i rizika. Povećanjem broja društvenih mreža kao i njihovih korisnika te smanjivanjem dobnih granica kojima društvene mreže nude mogućnost izrade osobnih profila, sve je više djece izložene nekom obliku nasilja preko interneta. Iako društvene mreže postoje već dugi niz godina, svake godine svjedočimo nastanku novih, adaptiranih mreža koje nude veću anonimnost, lakšu dostupnost i veći broj raznih alata komunikacije. Ova godina možda će biti i prekretnica istraživanja koja se bave govorom mržnje, nasiljem preko interneta i seksualnim nasiljem preko interneta, no to će se pokazati protokom vremena. Covid-19 virus primorao je nastavnike, roditelje i djecu svih karakteristika na upoznavanje i rukovanje modernom tehnologijom i internetom. Roditelji i nastavnici nemaju više toliko kontrole nad onim što djeca rade na internetu i s čime se tamo susreću jer se njihov boravak na istom znatno povećao zadnjih mjeseci. Naučili su razne nove vještine interneta i društvenih mreža što bi moglo potaknuti niz istraživanja u ovom području te ostaviti neke psihološke posljedice kasnije u životu. Primjerice, moglo bi doći do razvijanja ovisnosti o internetu i igranju igrice što je unazad nekoliko godina vrlo aktualno na području socijalne i razvojne psihologije. U svakom slučaju, dosadašnja istraživanja seksualnog nasilja preko interneta, govora mržnje te ostalih oblika nasilja preko interneta pokazuju

prilično male spolne razlike u doživljavanju istih te upućuju na to da njegova učestalost i izloženost uglavnom rastu s dobi. Adolescencija je tako razdoblje u kojem djeca doživljavaju najviše nasilja preko interneta i to uglavnom od svojih vršnjaka iz škole. To je i razdoblje u kojem djeca traže svoj identitet te najmanje komuniciraju s roditeljima o problemima s kojima se susreću. Sve to ostavlja posljedice na psihičko zdravlje žrtava i nasilnika pa se tako kao odgovor na seksualno nasilje preko interneta i govor mržnje često pojave suicidalne misli. S druge strane i učestala izloženost ostalim oblicima nasilja preko interneta dovodi do pojave nekih simptoma. Uglavnom se radi o depresivnim simptomima. Zato je izrazito važno na vrijeme prevenirati i spriječiti nastanak kasnijih posljedica na zdravlje. Preventivni programi s ciljem sprječavanja nasilja preko interneta većinom obuhvaćaju i seksualni oblik nasilja preko interneta te govor mržnje. Svake godine organiziraju se razni preventivni programi i uvode se novi zakoni, no rezultati istih pokazuju kako nisu baš uspješni. Buduća istraživanja problema nasilja preko interneta, seksualnog nasilja preko interneta te govora mržnje trebala bi se više usmjeriti na mehanizme u podlozi takvih rizičnih ponašanja te uvođenje cjelovitih programa u škole koji bi se bavili posljedicama i prevencijom rizičnih ponašanja na internetu. Društvene mreže se sve više bave ovim problemom te dodaju opcije prijava i blokiranja korisnika koji vrše neki oblik električkog kriminaliteta. Također, važno je prije svega operacionalizirati pojmove, poput seksualnog nasilja preko interneta, na svjetskoj razini kako bi se istraživački radovi što bolje upotpunjavali i kako bi se mogle pratiti stvarne razlike u statističkim podacima nasilja preko interneta iz godine u godinu. To je važno kako bi se uskladili i zakoni u svijetu, ali i napravili preventivni programi koji bi rezultirali boljim ishodima od dosadašnjih, kako za žrtve, tako i za počinitelje nasilja preko interneta; bilo da se radi o govoru mržnje, seksualnom nasilju preko interneta ili pak nekom drugom obliku nasilja preko interneta.

7. Literatura

- Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V., & Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an old problem gone viral. *Journal of adolescent health, 57*(1), 10-18.
- Alaburić, V. (2003). Sloboda misli, mišljenja, izražavanja i informiranja. *Hrvatska pravna revija, 3*(6), 1-14.
- Albert, B., & Crabbe, S. (2008). The national campaign to prevent teen and unplanned pregnancy and cosmogirl. com reveal results of sex & tech survey: Large percentage of teens posting/sending nude/semi nude (sic) images. *The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy*.
- Balakrishnan, V. (2015). Cyberbullying among young adults in Malaysia: The roles of gender, age and Internet frequency. *Computers in Human Behavior, 46*, 149-157.
- Batori, M., & Ćurlin, M. (2020). NASILJE PUTEM INTERNETA MEĐU ADOLESCENTIMA. *Zdravstveni glasnik, 6*(1), 104-114.
- Bilić, V. (2014). Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization. In *International Conference InfoKomTeh*.
- Bowler, L., Knobel, C., & Mattern, E. (2015). From cyberbullying to well-being: A narrative-based participatory approach to values-oriented design for social media. *Journal of the Association for Information Science and Technology, 66*(6), 1274-1293.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of computer-mediated Communication, 13*(1), 210-230.
- Buljan Flander, G., Dugić, S., & Handabaka, I. (2015). The relationship between cyberbullying, self-esteem and parenting factors in adolescents. *Klinička psihologija, 8*(2), 167-180.
- Çetin, B., Yaman, E., & Peker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education, 57*(4), 2261-2271.
- Chaux, E., Velásquez, A. M., Schultze-Krumbholz, A., & Scheithauer, H. (2016). Effects of the cyberbullying prevention program media heroes (Medienhelden) on traditional bullying. *Aggressive behavior, 42*(2), 157-165.
- Čikeš, A. B., Milić, M., Šincek, D., & Humer, J. T. (2016). Manual for cyberbullying prevention program.
- Ćosić Pregrad, I., & Salečić, J. i Tomić Latinac, M.(2010). *Prekini lanac. Priručnik programa prevencije elektroničkog zlostavljanja*.
- Diliberto, G. M., & Matthey, E. (2009). Sexting: Just how much of a danger is it and what can school nurses do about it? *NASN school nurse, 24*(6), 262-267.
- Döring, N. (2014). Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting?. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 8*(1)

- Espelage, D. L., & Hong, J. S. (2017). Cyberbullying prevention and intervention efforts: current knowledge and future directions. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 62(6), 374-380.
- Evans, C. B., Fraser, M. W., & Cotter, K. L. (2014). The effectiveness of school-based bullying prevention programs: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 19(5), 532-544.
- Gaffney, H., Farrington, D. P., Espelage, D. L., & Ttofi, M. M. (2019). Are cyberbullying intervention and prevention programs effective? A systematic and meta-analytical review. *Aggression and violent behavior*, 45, 134-153.
- Greijer, S., & Doek, J. (2016). Interagency Working Group on Sexual Exploitation of Children. *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and abuse*. Luxembourg City, Luxembourg: ECPAT International.
- Halonja, A. (2015). Anarhija u kiberprostoru. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 2(1), 21-23.
- Herceg Pakšić, B. (2017). Tvorba novih standarda u slučajevima teških oblika govora mržnje: negiranje genocida pred Europskim sudom za ljudska prava. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 67(2), 229-253.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of school violence*, 6(3), 89-112.
- Hoßfeld, T., Lehrieder, F., Hock, D., Oechsner, S., Despotovic, Z., Kellerer, W., & Michel, M. (2011). Characterization of BitTorrent swarms and their distribution in the Internet. *Computer Networks*, 55(5), 1197-1215.
- <http://luxembourgguidelines.org/>
- <https://ec.europa.eu/eurostat/publications/statistical-reports>
- <https://www.dzs.hr/>
- Durakovic, S., Šincek, D., & Tomasic Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/ucenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovackim srednjoskolcima. *Zivot i skola*, 60(32), 61-74.
- Jeleč, V., Buljan Flander, G., Raguž, A., Prijatelj, K., & Vranjican, D. (2020). Elektroničko nasilje među djecom i mladima: Pregled preventivnih programa. *Psihologijske teme*, 29(2), 459-481.
- Karl, K., Peluchette, J., & Schlaegel, C. (2010). Who's posting Facebook faux pas? A cross-cultural examination of personality differences. *International Journal of Selection and Assessment*, 18(2), 174-186.
- Kaschnitz, S. (2016). Cyberbullying. *PADIATRIE UND PADOLOGIE*, 51(3), 117-120.
- Konvencija o kibernetičkom kriminalu, NN 9/02, 4/04
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. John Wiley & Sons.

- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D., & Milosevic, T. (2019). Internet and Digital Technology Use among Children and Youth in Serbia: EU Kids Online Survey Results, 2018.
- Lagator, I. (2017). *Odnos roditeljskog nadzora i ponašanja na internetu*. Neobjavljeni doktorski rad. Osijek: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Osijeku.
- Landstedt, E., & Persson, S. (2014). Bullying, cyberbullying, and mental health in young people. *Scandinavian journal of public health*, 42(4), 393-399.
- Lenhart, A. (2009). *Teens and sexting* (Vol. 15). Washington, DC: Pew Internet & American Life Project.
- Litwiller, B. J., & Brausch, A. M. (2013). Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 675-684.
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008). Parental mediation of children's internet use. *Journal of broadcasting & electronic media*, 52(4), 581-599.
- Lobba, P. (2015). Holocaust denial before the European Court of Human Rights: Evolution of an exceptional regime. *European Journal of International Law*, 26(1), 237-253.
- Machimbarrena, J. M., & Garaigordobil, M. (2018). Prevalence of bullying and cyberbullying in the last stage of primary education in the Basque Country. *The Spanish journal of psychology*, 21.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602-611.
- Obradović, D. (2018, September). Kibernetika—što je to?. In *Common Foundations 2018-uniSTem: 6th Congress of Young Researchers in the Field of Civil Engineering and Related Sciences* (pp. 158-163). Sveučilište u Splitu, Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije.
- O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- Pavlinek, S. (2018). *Govor mržnje*. Neobjavljeni doktorski rad. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku.
- Polić, M. (2006). Uporaba umreženih računala u prevladavanju prostorno-vremenskih ograničenja u suvremenom obrazovanju. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 13(2), 77-94.
- Popović-Čitić, B., Djurić, S., & Cvetković, V. (2011). The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia. *School psychology international*, 32(4), 412-424.
- Preporuka Ministarskog odbora Vijeća Europe No. R (97) 20. (30. listopad 1997).
- Price, M., & Dalglish, J. (2010). Cyberbullying: Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, 29(2), 51.

- Rafferty, R., & Vander Ven, T. (2014). "I hate everything about you": A qualitative examination of cyberbullying and on-line aggression in a college sample. *Deviant behavior*, 35(5), 364-377.
- Reyns, B. W., Burek, M. W., Henson, B., & Fisher, B. S. (2013). The unintended consequences of digital technology: Exploring the relationship between sexting and cybervictimization. *Journal of Crime and Justice*, 36(1), 1-17.
- Rice, E., Gibbs, J., Winetrobe, H., Rhoades, H., Plant, A., Montoya, J., & Kordic, T. (2014). Sexting and sexual behavior among middle school students. *Pediatrics*, 134(1).
- Robotić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. *Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, 1(2), 81-96.
- Ružić, N. (2011). Zaštita djece na Internetu. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 9(1), 155-169.
- Sorrentino, A., Baldry, A. C., Farrington, D. P., & Blaya, C. (2019). Epidemiology of cyberbullying across Europe: Differences between countries and genders. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 19(2).
- Starcevic, V., & Aboujaoude, E. (2015). Cyberchondria, cyberbullying, cybersuicide, cybersex: "new" psychopathologies for the 21st century?. *World Psychiatry*, 14(1), 97.
- Sun, S., Fan, X., & Du, J. (2016). Cyberbullying Perpetration: A Meta-Analysis of Gender Differences. *International Journal of Internet Science*, 11(1).
- Šincek, D., Humer, T., & i Duvnjak, J. (2015). Navike korištenja interneta i njihova uloga u doživljavanju neugodnih iskustava na internetu. U: Orel, M.(Ur.), *EDUvision*, 143-156.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J., & Duvnjak, I. (2017). CORRELATES OF PROBLEMATIC GAMING—IS THERE SUPPORT FOR PRONENESS TO RISKY BEHAVIOUR?. *Psychiatria Danubina*, 29(3), 302-312.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.
- Tomić, I., Burić, J., & Štulhofer, A. (2018). Associations between Croatian adolescents' use of sexually explicit material and sexual behavior: does parental monitoring play a role?. *Archives of sexual behavior*, 47(6), 1881-1893.
- Uhlmann, E., & Swanson, J. (2004). Exposure to violent video games increases automatic aggressiveness. *Journal of adolescence*, 27(1), 41-52.
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2011). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of adolescent health*, 48(2), 121-127.
- Vejmelka, L., & Jurinić, J. (2020). Terminologija i konceptualizacija seksualnog iskorištavanja djece na internetu. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 28(1), 95-114.

- Velki, T. (2019). USPOREDBA PREVALENCIJE I PREDIKCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA SA VRŠNJAČKIM ZLOSTAVLJANJEM. *Ljetopis Socijalnog Rada/Annual of Social Work*, 26(3).
- Veresha, R. (2018). Preventive measures against computer related crimes: Approaching an individual. *Informatologia*, 51(3-4), 189-199.
- Vieira, M. A., Rønning, J. A., Mari, J. D. J., & Bordin, I. A. (2019). Does cyberbullying occur simultaneously with other types of violence exposure?. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 41(3), 234-237.
- Willard, N. E. (2006). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Center for Safe and Responsible Internet Use.
- Williams, K. R., & Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of adolescent health*, 41(6), S14-S21.
- Wölfer, R., Schultze-Krumbholz, A., Zagorscak, P., Jäkel, A., Göbel, K., & Scheithauer, H. (2014). Prevention 2.0: Targeting cyberbullying@ school. *Prevention Science*, 15(6), 879-887.
- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2007). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.
- Zych, I., Baldry, A. C., Farrington, D. P., & Llorent, V. J. (2019). Are children involved in cyberbullying low on empathy? A systematic review and meta-analysis of research on empathy versus different cyberbullying roles. *Aggression and violent behavior*, 45, 83-97.
- Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Del Rey, R. (2015). Scientific research on bullying and cyberbullying: Where have we been and where are we going. *Aggression and violent behavior*, 24, 188-198.